

**„Оживеаната“ расказност во ерата на методолошкиот плурализам (Атанас Вангелов-
„Теорија на прозата“)**

Отворајќи го прашањето за раскажувањето и расказноста во нашето современие кое изобилува со своите пост-методи (постмодернистичка, постструктуралистичка, психоаналитичка, феминистичка, постколонијална, културолошка парадигма и други книжевни методи), а од друга страна недвосмислено воочувајќи го интересот за расказноста како традиција уште пред воведувањето на терминот наратологија од страна на Цветан Тодоров во „Граматаката на *Декамерон*“ (1969), ние всушност сме сведоци на незапрената актуализација и реактуализација на раскажувањето како наратолошки постулат. Доколку земеме предвид дека наратолошките проучувања се живи во најразлични форми и низ современите книжевнотеориски струења (преку Михаил Бахтин, Пол Рикер, Каја Силверман, Џон Шериф и др.), тогаш е јасно во колкава мера е потребно уште еднаш да се постави и потцрта улогата на фундаменталните текстови од областа на наратологијата (секако, на македонски јазик содржани за првпат во изданието „Теорија на прозата“), како и исклучителната интелигибилност на еден таков проучувач каков што е Атанас Вангелов, кој со својот предговор кон споменатото издание направи извонредно метатеориско постулирање и дијалогизирање со вклучените теориски текстови.

Несомнено, интересот за раскажувачките текстови е жив уште пред терминолошкото канонизирање кое го направи Цветан Тодоров. Таа традиција во почетокот на 20 век (1909/1910)¹ ја започнуваат германските поетичари Шисел, Дибелиус и др., кои ја третираат композицијата како уметнички распоред на материјалот, а композициските постапки како семантички постапки. Со тоа формата престанува да биде апстрактна и празна шема, а поетиката се отвора кон конкретното книжевно дело и неговата историска варијабилност. Секако, низ тие ставови веќе се забележува дека руските формалисти кои се активни во периодот на 20-тите години на 20 век биле запознаени со истражувањата на германската наративна морфологија. Токму затоа, промислувањата на Атанас Вангелов во предговорот кон „Теорија на прозата“ најпрво се насочени кон постулирање на оној принцип кој е карактеристичен и дистинктивен за

¹ Vladimir Biti. *Pojmovnik suvremene književne teorije* (Zagreb: Matica Hrvatska, 1997) 237.

раскажувачкиот текст (соодветно на литературноста според Јакобсон и поетичноста според Жан Коен), а тоа е расказноста сфатена како одлика или инвентар од одлики кои како резултат даваат раскажување, потцртувајќи дека „раскажувањето е манифестирана, материјална форма на расказноста.“² Тргувајќи од определбата на Ролан Барт за интернационалниот, трансисториски и транскulturен карактер на раскажувањата воопшто, Вангелов не заборава да потцрта дека во раскажувањето има елементи кои се нацрт на раскажувањето (во суштина тоа се мемориски, мнемотехнички елементи) и такви кои се маса на раскажувањето (хаотични, обемни и премногу посебни). Според тоа, бидејќи самото раскажување може да се замисли како акумулација и манипулација со детали според претходен план, Вангелов напоменува дека градењето на текстот не може да се замисли без претходно поврзување (на блиски или слични елементи), што несомнено треба да води кон усогласеност на исказот, т.е. пертинентност (тука тој се надоврзува на ставовите на Цветан Тодоров). Токму таквата поставка за раскажувањата кои се секаде и во сè, а од друга страна намерата на Вангелов со овој избор на текстови и нивниот соодветен, разбирлив и теориски стилизиран, близок превод да ја прикаже модерната теорија во областа на раскажувањето, нас нè води кон постојана потреба за навраќање и препрочитување на текстовите. Изборот е фасцинантен и оригинален и во однос на поставеноста (композициската организираност на текстовите). Не е случајно што текстот на Маргарет Мекдоналд е поместен на самиот почеток, особено доколку земеме предвид дека раскажувањето соодветно се организира во однос на јазикот. Од друга страна, Мекдоналд укажува на еден мошне суштествен аспект кој произлегува од лингвистичката структура на уметничкото (книжевното) дело, а тоа е поместената референцијалност. Секако, тоа е во врска и со Хјумовата претпоставка за поетите како измамници кои им пружаат вистинитост на своите фикции, но и убедливоста на литературното дело која не е секогаш врзана за дадена „грешка“ во веродостојноста. Токму ставот на Вангелов за раскажувањето како манифестирана форма упатува на она што Мекдоналд го нарекува „уметничка плаузибилност“ (сопоставена наспрема веројатноста и можноста во Аристотеловска смисла), а која како принцип се однесува на внатрешната законитост на фикционалното дело и внатрешната поврзаност на елементите. Индиректно, таквата

² *Теорија на прозата*, прир. Атанас Вангелов (Скопје: Детска радост, 1996) 8.

заеднички договорена, прифатена уметничка „вистина“ е во корелација со абрупцијата на Коен како ненадеен спој (на логички план) во врска со поетскиот израз.

Атанас Вангелов во предговорот настојува да ја расветли токму загатката околу прапочетокот на наратолошките истражувања, што приближно во тој период го коментира и Л. Долежел. Ова особено се однесува на проучувањата на руските формалисти, но и на истражувачите во областа на фолклористиката и митологијата. Токму затоа, Вангелов тргнува од поставките на Жозеф Бедие за здравата, чиста форма која е константа и инваријанта на раскажувањето, а која е и единствен израз на секој народ и на секоја епоха (таква универзалија според Бедие се француските стихувани приказни-фаблиои). Тоа доведува до констатацијата за времето како основен белег на нарацијата, но тоа е време кое нарацијата настојува да го укине (историското време) и преку тоа да постигне апсолутно време (панхронија), т.е. она што наратолозите го нарекуваат универзална хронологија на случувањата. Навистина, Вангелов е во право кога тврди дека токму таа панхронија создава впечаток дека во раскажувањето може да се трага по нешто примарно, инваријатно, а кое кај Александар Веселовски е именувано како мотив (елементарна наративна единица). Мотивот ја одразува шематичноста, универзалноста, константноста, што дава за право тој да се разгледува и како логичка и како психолошка категорија. Бидејќи комбинацијата на мотиви создава сиже како структура на раскажувањето, Вангелов не заборава да го потцрта ставот на Веселовски дека сложеното сиже е симптом за позајмици.

Во рамките на тие фолклористички проучувања Вангелов го истакнува Владимир Пропп како човек кој ја дава првата убедлива систематика на расказноста во неговата „Морфологија на волшебната приказна“ (1928), согласувајќи се со ставот на Евгениј Мелетински. Пропп инсистира на дефинирање на поимот приказна пред воопшто да се постави дијахрониската перспектива на потеклото, па тоа го води и кон сфаќање на видот (жанрот) волшебна приказна како посебен наративен протокол (програма), што сведочи за тоа дека мотивот на Веселовски е всушност сложена единица. Пропп ги диференцира променливите категории во раскажувањето (ликовите кои во волшебните приказни добиват значење само преку функциите, па ги нарекува уште и улоги) и непроменливите (функциите, дејствата исполнети од најразлични ликови). Во однос на тоа, Вангелов не заборава да појасни еден мошне важен факт, круцијален во однос на Цепенковиот „Силјан

Штркот“-додека интригата („комбинацијата на функции“) е тоа што е фантастика кај Цепенков, културниот и семичкиот код (ликовите и описите) го даваат реалистичниот ефект.

Потцртувајќи ги негативните политички прилики кои го попречија влијанието на Проп на Запад, Вангелов прави чекор напред кон структурално-антрополошките истражувања на Клод Леви-Строс. Изделувајќи ги несогласувањата на Леви-Строс во однос на Проповото изоставање на ликовите од анализата, нарекувајќи ја нарративна граматика без лексика, Вангелов укажува на фактот дека Леви-Строс всушност изолира една сложена единица по углед на Јакобсоновата фонема-митема (тоа е, според него, забраната на инцестот), која е составена од дистинктивни црти (јазични кванти), но која иако е слична на функцијата на Проп сепак не ги заборава имињата. Тоа се оние супстанци околу кои се групираат дадени дејства, што подоцна кај Клод Бремон ќе биде сфатено како раскажување кое се темели врз раздвижувањето на ролјите, т.е. ликовите-субјекти. За Вангелов центарот на Стросовите промислувања е во сфаќањето на митемата како сложенка, составена од два полемички кванти (хронија и ахронија), во која „секвентната серија се образува како спирална структура која благо напредува кон антитеза ако иницијалната секвенца е-теза и кон теза ако иницијалната секвенца е некоја антитеза.“³ Токму ставот на Јакобсон за поетската функција која ја проектира оската на селекција (т.е. синтагматската, онаа на функциите) врз оската на комбинација (парадигматската, онаа на ликовите) укажува на тоа дека во нарацијата не е важна само содржината, туку и конвергентните функции во однос на даден субјект.

Минувајќи кон моделите на Греимас и Барт како сумарни во однос на дотогашните промислувања на раскажувањето (структурални и семиотички), Вангелов потенцира дека токму теориите на Цветан Тодоров и Филип Амон се апликации на модерната теорија на раскажувањето, во која доминира агенсот „прави“: „Правењето ’врски‘ (односи) е тоа што ги ’прави‘ ликовите-’ликови‘. Така, може да се каже, секое ’прави‘ извира од ’е‘, како што ’е‘ станува ’е‘ тогаш и само тогаш кога е во состојба да -’прави‘.“⁴ Според тоа, Греимас го предлага моделот на нарацијата како виртуелност, но тој истовремено мора да ги исполнува критериумите на општост и едноставност, па тргнувајќи од четириделниот

³ Ibid., 25.

⁴ Ibid., 40.

модел на Строс Греимас предлага таксономско јадро на ниво на основната граматика, во кое бинарниот однос го гарантира статизмот, а бинарните операции динамизмот. Тоа јадро (шема) е истовремено составено и од аксиолошки и од идеолошки (нормативни, рекурентни) единици, па со тоа Вангелов ја потенцира неговата фундаментална улога во конструирањето на микросемантичките светови, од кои секоја култура на семиотичко ниво го избира својот. За Греимас основната наративна единица е функцијата на актантот, што во суштина значи „постоење како настанување“, при што во таа констатација Атанас Вангелов се надоврзува на сфаќањата на феноменот во рамките на универзалната философија и германскиот идеализам⁵. Доказот за правилното размислување на Вангелов го добиваме кај Греимас на ниво на површинската наративна граматика (поврзана со антропоморфната димензија), каде агенсот „прави“ кој има антропоморфен и темпорален белег е неминовно сврзан со субјектот, а егзистентот „е“ со дејството (првото со културни, а второто со природни карактеристики). Коментирајќи ги рестрикциите со кои агенсот го смалува тоталитетот „е“ сведувајќи го на конкретен актер, Вангелов ја потенцира рестрикцијата како темелна категорија кога станува збор за раскажувањата како реализација (секако, во тој поглед е нужна појавата на дескриптивните искази во редот на класемата „сака“, по нив атрибутивните (хипотактички и хипонимиски), па сè до модалните искази-пропозиции со два субјекти во сферата на класемите „знае“ и „може“ и посебните перформативни, полемички искази, кои во зависност од објектот на желбата се разгледуваат во сферите на негација/доминација и афирмација/атрибутизација). Ваквите согледби го водат Вангелов кон една темелна експликација на актанцијалниот модел на Греимас, составен од 6 актанти, а кој може да се разложи на два триаголника „еден ’психолошки‘ (адресант-објект-адресат) и еден ’активен‘ (помошник-субјект-противник). Првиот ’покренува‘ нешто, а пак вториот-прави.“⁶ Во суштина, тоа е соодветно на релацијата етхе-митхос во „Поетиката“ на Аристотел. Секако, ваквиот модел создава и убеденост за несомнената рамнотежа меѓу текот на настаните (функциите) и описите (ликовите).

Во перспективирањето на наратолошките теории, Вангелов го смета моделот на Ролан Барт како врвна критичка проверка на дотогашните постулати. Тргувајќи од

⁵ Тоа посебно се однесува на Хајдегеровото сфаќање на битието (субјектот) како секогаш веќе-постоење тука-како настанување и на Ничеовото промислување на историското како постојано враќање на еднаквото.

⁶ *Теорија на прозата*, прир. Атанас Вангелов (Скопје: Детска радост, 1996) 33.

промислувањето на литературниот јазик како специфичност, пред сè поради тоа што литературата манипулира со зборови, но и ги произведува, Барт инсистира кон разгатнување на тоа што е раскажувањето, па надминувајќи ја границата на лингвистичките проучувања (реченицата) поентира дека постои хомологија меѓу дискурсот како инстанца на раскажувањето и реченицата, па според тоа Вангелов посочува дека „тој однос на 'хомологија' овластува да се мисли раскажувањето на ист 'начин' како што се 'мисли' реченицата. Практично, категориите како: време, начин, аспект, субјект ќе бидат, истовремено, категории на секоја дискурсивна структура.“⁷ Во таа смисла, класирањето на единиците Барт го прави со осврт кон Бенвенистовата хиерархија, па разликува дистрибутивни (врзани за текот на раскажувањето) и интегративни (во врска со произведувањето на значењето), што Вангелов одлично го објаснува-она што Аристотел го подразбирал под категоријата „карактер“ одговара на интегративна единица, додека фабулата (составот од собитија) на дистрибутивна. Барт понатаму разликува функции како класа дистрибутивни единици во која ги диференцира кардиналните функции (јадрата) и катализите, како и класа индиции (интегративни единици) која обединува две поткласи: индиции во вистинска смисла на зборот (активни) и информанти (пасивни, мрзливи). Во суштина, преку сите тие класи единици се случува ширењето на нарацијата, што повторно сведочи за рамноправност и еднаква вклученост на сите елементи во раскажувачкиот текст. Токму затоа, на крајот Вангелов не заборава да потцрта дека сите овие истражувања се само потврда на ставовите на Проп, кого Строс неправедно го осудува дека го заборава ликот, бидејќи токму во „Корени на волшебната приказна“ Проп се занимава со дијахрониската (и ,би рекле, интегративната) анализа.

Како заклучок, ние би требало да промислиме една суштинска ситуација, која Атанас Вангелов ја нуди и како завршна констатација во предговорот: „Допушта ли тоа (ако раскажувањето е сè и сето-раскажува) да се рече: 'Правам значи постојам!?'“⁸ Навистина, прашањето отвора егзистенцијален проблем и во однос на битието и во однос на раскажувањето, но истовремено повлекува како сублимација и една конечна недовршеност, неискжливост на сите дискурси, па според тоа и слобода за постојано преосмислување на моделите. Од друга страна, особено е важно да ги анализираме

⁷ Ibid., 36.

⁸ Ibid., 40.

импулсите и рефлексите кои во македонската наука ги предизвика овој круцијален избор и превод со извонредниот предговор на Атанас Вангелов, а кои интензивно конвергираат во сферата на агенсот „прави“, издвојувајќи ги вредните индивидуалци од тоталитетот на случувањата.

**The “reinvented” narrativity in the epoch of methodological pluralism (Atanas Vangelov-
“Teorija na prozata”)**

(Summary)

Key words: narratology, narrativity, dialogization, taxonomy, actantial model, distributive and intergrative level

Inquiring the problem of narration and narratology in this contemporary epoch rich with its post-methods (postmodern, poststructural, psychoanalytic, feminist, postcolonial, etc.), and analyzing the interest in narrativity as tradition even before initializing the term “narratology” by Tzvetan Todorov in “Grammar of Decameron” (1969), we are witnesses of the unstoppable actualization and reactualization of narration as narratological fundamental. It is understandable why it is necessary to reestablish and depict the importance of basic narratology texts (first published in Macedonian in “Teorija na prozata”, Skopje, 1996), as well as to reaffirm the intelligibility of such scholar as Atanas Vangelov, who composed the preface to this publication, uniting following theoretical acknowledgments into metatheoretical basis and dialogization (synchronical and dyacronical). It is important to gaze at the impulses and reflections that this unique translation provoked in the Macedonian literary science, rendering Atanas Vangelov highly professional individual into the “praxis” of total.